

СПОГАДИ. ЩОДЕННИКИ

УДК 929 (477) 82-94

Роман Бжеський

ПРИСЯГА У СОБОРІ

(Передмова, упорядкування, примітки: Маргарита Андраде-Бжеська, Володимир Бойко, Тамара Демченко)

Дана публікація являє собою фрагмент ще не оприлюднених спогадів нашого земляка Романа Бжеського. У ньому йдеться про маловідоме Братство Самостійників, своє входження до якого мемуарист скріпив урочистою клятвою у Спаському соборі Чернігова. Зворушливе вступне слово до уривку написала донька Р. Бжеського Маргарита Андраде-Бжеська.

Ключові слова: Братство Самостійників, молодіжна таємна організація, Роман Бжеський, боротьба за незалежність України, «Десять заповідей», історичний центр Чернігова.

За два роки виповниться 120 років від часу народження уродженця Чернігова, борця за незалежність України доби національно-демократичної революції 1917–1921 рр., активного діяча національного руху в міжвоєнні й повоєнні роки, письменника, історика, публіциста, митця Романа Бжеського (1897–1982). Останні роки свого життя він мешкав у США, де й похований. Не можна сказати, що ця непересічна особистість повністю випала з поля зору дослідників – уже маємо кілька ґрунтовних публікацій про неї¹. Інтерес до життя й історичного доробку Р. Бжеського не зменшується. Останнє відоме нам перевидання добре знакового дослідження з історії Української революції – Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що історія «мовчить»). – Репринт. перевид. з вид. 1970 р. – Тернопіль: Джура, 2014. – 488 с. – відзначено у номінації «Дослідження/документи» XVI Всеукраїнського рейтингу «Книжка року'2014»².

Публікуючи фрагмент ще не оприлюднених спогадів Р. Бжеського, які сам автор назвав «Барвіста історія одного звичайного життя...: Роман у трьох частинах», вважаємо за доречне надати слово його старшій доньці Маргариті Андраде-Бжеській, яка мешкає в м. Сальвадор (Багія, Бразилія). Жінка вельми переймається долею інтелектуальної спадщини свого батька. У 2014 р. вона відвідала Київ, Чернівці й Тернопіль, де проходили презентації вищеназваної праці Р. Бжеського. Ця розповідь під назвою «З Чернігова в світ – мій батько» була надіслана до Чернігова на початку 2015 р. Вона подається у дещо скороченому вигляді, зі збереженням мовних та стилістичних особливостей письма.

«Життя Романа почалося безжурно на Десні – ловлячи рибку з дідом, читаючи з мамою Тараса Шевченка та видумуючи вибрики у гімназії, – згадує Маргарита Андраде-Бжеська. – Але світ навколо почав швидко розпадатися – війна, революція і боротьба за незалежність України змінили його цілковито. Надія досягнути мрії Незалежності полонила серце тата на все життя. Попри поширену навколо русифікацію (обмосковлення), родинне походження, небезпеку смертельних боїв, в яких він брав участь, наражаючись на ув'язнення – тато ніколи не резигнував від обраної мети.

Тепер, отримавши нарешті доступ до його друківаних спогадів, думаю, що можу стверджувати – найвпливовішим фактом його життя була приналежність до таємного «Братства Самостійників» (БС). Братчики відстоювали безкомпромісну боротьбу за незалежність України. У рамках цієї таємної організації батько склав присягу на

все життя: цілковито посвятитися єдиній меті – створенню Української держави!

Тато мав широкий діапазон зацікавлень і знань. Натомість він не приділяв уваги заробіткам чи фінансовим достаткам. Його багатством були книжки: кілька разів у житті він втрачав, а потім знову збирав власну бібліотеку.

Знаю, що він завжди був дуже вимогливим як до себе самого, так і до оточуючих. Через таку рису батько часто наражався на конфлікт з іншими, менш твердими людьми.

Народився батько у змішаній українсько-польській родині. Мати його була споріднена з родиною Миколи Гоголя, а батько, Стефан, походив із польського м. Нешава, що в центральній Польщі, навчався на інженера в Технологічному інституті в Санкт-Петербурзі. Відтак після отримання вищої освіти призначили його на акцизну службу до Чернігівської губернії. Там він зустрів та закохався в українку Олену Грищенко. Мати Олени, Юлія, – дочка Харлампія Півенського – походила з козацького роду з Полтавщини. Польська родина мого діда його відцуралася, коли він одружився з українку. Цей факт сильно вплинув на мого тата – він протягом усього свого життя негативно ставився до змішаних шлюбів.

Як відомо, в ті час освічені люди на українських теренах, що належали до Російської імперії, користувалися переважно московською мовою, а селяни й прислуга – українською. Тато ще юнаком принципово вирішив уживати весь час винятково українську мову – вдома й поза ним.

Місце народження тата достеменно невідомо. У родинному архіві зберігся запис, в якому він непевно, вагаючись, вказує на місто Шостку поблизу Десни в нинішній Сумській області, де на той час працював його батько Стефан Бжеський. Родина жила там недовго та переїхала до Ніжина, а потім – до Чернігова. Саме тут тато навчався у гімназії. У старших класах він довідався про існування таємного гуртка – Братства Самостійників. Після довшого знайомства члени Братства проїнялися довірою до тата і запросили його на збори їхнього малого осередку. Потроху росло в тата зацікавлення до діяльності братчиків і з часом його прийняли в члени товариства. Принцип діяльності таємного гуртка базувався на тому, що кожен був знайомий з багатьма особами, але мав зберегти конспірацію про членів учнівського гуртка. Братчики ніколи не знали імен інших братчиків, крім тих, які були зв'язковими, а з своєї клітини дуже обмежене число – аби гарантувати максимальну секретність організації та безпеку самих братчиків. Братство створило свої гуртки ще в Києві та в інших містах України.

Мого батька до гуртка Братства Самостійників, після попередньої ґрунтовної перевірки, запросив Василь Елланський (Еллан-Блакитний). Навіть за советських часів останній, за твердженням батька, виконував таємні доручення Братства.

Навколо Братства вирували бурхливі події, що змінили перебіг історії. Після складання присяги Братству, батько виконував різні його завдання (в більшості – таємні), через що був залучений до різних акцій та подій. У своїй кульмінації вони зрештою призвели до проголошення державної незалежності України.

Усе своє життя батько ставив Україну понад свої особисті цілі. Під час подій революції років він одружився з Маргаритою Бонно, яка теж була членом Братства Самостійників. Деякий час вони жили в Чернігові, а потім в Києві, де виконували різні доручені їм завдання і водночас студіювали в університеті св. Володимира. Маргарита Бонно навчалась також у київській консерваторії і була солісткою в хорі під керівництвом О. Кошиця. Коли хор збирався виїжджати за кордон, вона воліла лишитися та брати участь у подіях в Україні. Була вона дочкою італійця, переказують, що її батько мав зв'язки з повстанцями полководця Гарібальді, потім з'явився в Одесі, згодом купив хутір на Волині. Пізніше, вже наприкінці двадцятих років, мій батько розлучився з Маргаритою Бонно, але вони й далі приятелювали. Вона одружилася з Костем Місевичем, відомим бандуристом, який у тридцятих роках працював у Західній Україні. Маргарита та Кость часто виступали дуєтом. Під час Другої світової війни гестапо вбило Костя Місевича, а Маргарита Бонно доживала свого віку в Млинівцях неподалік від Кременця. В цьому ж місті батько провів своє життя майже до кінця війни.

Удруге тато одружився у тридцятих роках на Волині з Надією Кулик-Науменко – моєю рідною матою (не пізніше серпня 1939 р.). Її батько – православний священник

Степан Кулик-Науменко, а мати, моя бабуся – Параскевія – походила з полтавсько-козацького роду Гришків, що завжди становило предмет їхньої гордості. Надія Кулик-Науменко (потім – Бжеська) народилася у 1911 р.

Ще на початку війни вона поїхала на Холмищину учителювати та українізувати українські села й провела там шкільний рік. У травні 1943 р. народилася її перша дочка – тобто я. Хрестили мене в Кременці – хрещеним батьком став Улас Самчук.

Уже напередодні завершення війни моя мати втікає від советів та німців на захід – спочатку до Праги. Жили вони поблизу міста, у Великих Хихлях, де 29 грудня 1944 р. народилася моя сестра Лариса. Там батьки мали можливість спілкуватися з іншими відомими українськими письменниками-націоналістами.

Наприкінці війни тато евакуює матір з двома дітьми (мені тоді було два роки, а сестрі Лесі – шість місяців) у супроводі двох чоловіків на захід. Йшли вони в страшних умовах, під бомбардуванням. Під час чергового переходу мати підслухала тих двох осіб – виявилось, що вони збиралися її вбити та обікрасти. Тоді вона втекла від свого супроводу й далі йшла пішки вже сама – попихаючи дітей у візочку через кордони, випрошуючи їжу. Зрештою, вона зустріла родину литовців Петрікас (Petrikas), які взяли її до групи. Далі вони йшли разом аж до табору для біженців (DP) в Кемттоні, що у Баварії, Німеччина.

У 1950 р. моя родина з Мюнхена виїхала до Детройта (США), де мати працювала та допомагала у всіх татових виданнях. В останні п'ять років свого життя батько розійшовся з мамою, й вони жили окремо. Втім, вона й надалі піклувалася про нього, вже після смерті чоловіка у 1982 р. склала та видала бібліографічний покажчик його праць. Того ж року мама переїхала до Канади, у місто Вінніпег. Там вона жила біля доньки Лариси аж до своєї смерті 24 серпня 1991 р. За дивним збігом це сталося – саме в день проголошення незалежності України, за що вона поклала все своє життя.

Тато вірив, що його життя належить Україні: спочатку брав участь в активній боротьбі, а потім він вишколював нових лідерів для майбутнього, вивчав історичні та ідеологічні матеріали, далі став писати статті та видавати книжки. Він описував детальні факти та події, в яких особисто брав участь. Ці спогади під назвою «Згадки з минулого» (під псевдонімом «Характерник») друкувалися в «Літературно-Науковому Вістнику». Згодом до роботи над мемуарами батько повернувся вже в Америці. Він хотів залишити опис усього, що знав, бачив і переживав, аби у майбутньому, коли Москва робитиме можливі й неможливі зусилля, аби фальсифікувати всі факти про Україну та її історію, існувала версія цих подій від очевидця та учасника.

Нелегкий був життєвий шлях Романа Бжеського: він сидів у різних в'язницях – большевицьких і польських, переносив допити, брав участь у боях, постійно жив по-спартанськи й ніколи не здавав своїх позицій. Він був обдарованим митцем, трохи вчився в Києві навіть в Георгія Нарбути, писав олійними фарбами. Збереглися його роботи в техніці пастелі, графіки та малюнку. Коли мав можливість, цікавився також фотографією. Він також автор віршів, створив їх на цілу збірку – «Говорить серце». Любив дуже українську музику, а також класичну світову.

Тато був дуже добре начитаний, його цікавили не лише українські автори, з молодих літ був обізнаний із великою кількістю письменників світової класики. Маю тепер каталог книжок з його бібліотеки з Кременця, де понад 1000 назв. Моя сестра і я виростили серед книжок – у нашій хаті в Детройті було понад 3000 книжок. Батько щодня читав нам уголос відомих українських та світових авторів, та у нас дома ніколи не було телевізора... Потім ми самі також уже захохалися у читання і зберегли любов до книжок на все життя. Батько мав величезну любов до літератури, і нас навчив любити її – чи то твори Стефаника, чи Гете. Ми захоплювалися Жюлем Верном, Ольгою Мак та пригодницькою повістю «Син України» і Лесею Українкою. Дотепер я пам'ятаю чудове видання Шота Руставелі «Витязь у Тигровій шкурі».

Тато мав неймовірне знання з різних ділянок науки, він прискіпливо досліджував історію та перевіряв факти – так що друзі називали його «Ходячою енциклопедією». Ця риса – перевіряти все – теж спонукала його перевидавати деякі свої книги в міру того, як з'являлися нові факти.

Характер у батька був непростий: він не вмів бавитися з дітьми, був суворим та вимогливим. Наше життя дома нагадувало військовий вишкіл. Мабуть, його особисті життєві випробування, велика різниця у віці – він міг бути нашим дідом – війна та тюремний досвід сильно вплинули на спосіб нашого виховання. Існував великий контраст між методом батькового виховання і реальністю нашого життя в Америці, хоча наша участь у позахатньому житті була досить обмеженою. Наше життя проходило дуже дисципліновано.

Мама також була великою націоналісткою і вважала, що праця мого батька як письменника – найважливіша справа в житті. Тому вона погодилася взяти на свої плечі наше матеріальне утримання. Через незнання англійської мови вона, вчителька за фахом, брала будь-яку фізичну роботу, тяжко працювала на виробництві металевих частин на заводі автомашин – треба було просто виживати! Така багатолітня самопосвятна праця дозволила моєму батькові цілком поринути в наукову працю й добитися в еміграційних умовах подиву гідних результатів.

Українська громада мало знала про роботу мого батька й слабо її підтримувала. До того ж в українських еміграційних установах активність виявляли московські посланці, що отримали завдання колотити громаду, розсварювати та підривати довіру один до одного. Батько не умів бути дипломатом, у нього у дискусіях завжди існували лише дві можливості – бути або за, або проти... І це не сприяло тому, аби загал його підтримував. Певною мірою він був віддалений від українського громадського та соціального життя. Я не пам'ятаю, аби мої батьки коли-небудь ходили на забори, на обіди або розважальні заходи. Вони відвідували заходи з нагоди національних свят, дивилися українські фільми та ходили на українські концерти.

Батько з дитинства любив природу, за його розповідями, плавав у Десні. До самої смерті він любив поплавати хоча б у маленькому озерці. Пам'ятаю, що малою в Німеччині, в помешканні для переміщених осіб (DP) він возив мене на велосипеді, показував зорі та пояснював їхній астрономічний шлях. Тоді він вів курси недалеко від Мюнхена з прикладного малярства в школі U.N.R.A. (Агенція Об'єднаних Націй для полегшення долі біженців та колишніх військових), які не мали нагоди вчитись під час війни. Тато залишив чималу наукову та літературну спадщину. Сподіваюсь, що, прочитавши його праці та спогади часів перебування у Кремінці, нинішній читач ознайомиться з його баченням фактів, що так сильно вплинули на нашу історію. Пізнаючи цю багатогранну непересічну людину й оглядаючи його очима пройдений шлях, читальник відкриє для себе несподівану правду про минуле України і, сподіваємось, належним чином оцінить ті великі зусилля, які були зроблені, аби створити Українську державу.

І нині мусимо надалі бути сильними та впевненими в собі, аби з тією самою гордістю та посвятою відстояти таку Україну, яка пригорне майбутні покоління й де бути українцем стане честю, а не обов'язком!».

У пропонованому читачам фрагменті йдеться про обставини прийняття юнака Романа Бжеського до Братства Самостійників, виголошення ним присяги у найстарішому соборі Чернігова. Це – уривок з розділу XVI спогадів «Знайомство з Аркадієм Казкою. Присяга. Перші збори Б. С., в яких я брав участь. Нові знайомі».

Кожний чернігівець зможе гідно оцінити й опис старовинного Валу, й невідому загалу легенду про Івана Мазепу.

Текст подано згідно з оригіналом рукописних так званих «Детройтських» зошитів, які в електронному вигляді були передані п. Андраде-Бжеською до Чернігова. При публікації збережені мовні й стилістичні особливості рукопису, деякі зміни внесені до правопису та пунктуації.

1. Астафьев О. Г. Бжеський Роман Степанович / О. Г. Астафьев // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т. 2: Б–Бю. – С. 589–590; Дашкевич Я. Роман Бжеський: життя й історико-публіцистична діяльність / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 122–127; Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів, 2006. – С. 500–506; Демченко Т. Син Чернігівщини – Роман Бжеський / Т. Демченко // Сіверянський літопис. – 2009. –

№ 4. – С. 67–78; Ї ж. Син України Роман Бжеський // Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що історія «мовчить»). – Репринт. перевид. з вид. 1970 р. – Тернопіль: Джура, 2014. – С. 465–475; Сварник Г. Загадковий «вістниківець» Роман Бжеський: листи до Дмитра Донцова / Г. Сварник // Українські проблеми. – 1997. – № 2. – С. 144–150; Чернихівський Г. До отчої землі: 100-річчя від дня народження Романа Бжеського / Чернихівський Г. // Русалка Дністрова. – 1994. – Ч. 13 (жовтень). – С. 1–2; Його ж. До рідної землі: життєвим шляхом Романа Бжеського // Сіяч: Щотижнева газета волинського Тернопілля. – 1993. – Ч. 16 (червень – липень). – С. 2; Його ж. Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського // Самостійна Україна. – 1996. – Ч. 1. – С. 36–42; Ч. 2. – С. 30–34; Його ж. Маловідомий Роман Бжеський // Чернихівський Г. Портрети пером: Статті, есе, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2001. – С. 136–147; Його ж. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин // Чернихівський Г. Портрети пером: Статті, публікації, спогади, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2008. – Кн. 3. – С. 32–43.

2. Україна молода. – 2015. – 25 лютого. – С. 13.

В умовленій порі зустрівся я з В. Елланським ¹, який цим разом був не сам, а з колегою – студентом комерційного інституту. То був Аркадій Казка ², з яким мене й познайомив Василь, а, познайомивши, залишив удвох. Аркадій Казка і зовнішньо і, як далі виявилось, своєю вдачею дуже ріжнився від Василя. Останній був запальною, експансивною і екзальтованою людиною з рвучкими рухами і нахилом наказувати. Аркадій Казка, навпаки, був назверх спокійний, замріяний юнак, говорив спокійно, м'яким і зрівноваженим тоном і мав надзвичайно лагідну і приємну усмішку. Значно пізніше, коли я ближче познайомився з братчиками, я чув, як його звали «солодка казочка». Він з доручення Б. С. ³ поінформував про те, що мені знати належало щодо організації. Від нього я довідався, що в Чернігові є лише філія Б. С. і що такі ж філії існують у багатьох більших містах України, а централія ⁴ є в Києві. Було воно таємною організацією, про існування якої не знали і знати були не повинні навіть більш «певні» й визначні українські діячі. Б. С. не мало ані писаного програму, ані статуту, але визнавало певних «десять заповідей» складених не Б. С. ⁵, які окреслювали головні засади. Натомість метою його було боротися всіма прийнятними й не прийнятними, легальними й нелегальними засобами за відновлення цілком самостійної і суверенної української держави. Головною перешкодою на шляху до відновлення державності була московська імперія і тому одним із завдань Б. С. було використовувати кожну нагоду, яка вела до її ослаблення чи зруйнування. Але само по собі не лише її ослаблення, але навіть розпад імперії не дасть нам нічого, коли ми не зуміємо змобілізувати всі сили нашої нації і запалити її вогнем зненависті до москвинів палким прагненням відновлення суверенітету й державності. З цією метою «братчики» мали стосувати ⁶ в різних колах громадянських ріжну тактику. Братчики уважали, що т. зв. «свідомі українці», а, в першу чергу, «відомі українські діячі» під час боротьби за державність будуть лише важкою колодою на нашому шляху. Ми, як молодь, не могли мати на них жодного впливу і тому без крайньої потреби не маємо входити з ними в суперечки, але коли б вони в присутності когось із братчиків пробували переконувати молодих людей, а тим більше когось із молоді, що начебто автономія цілком задовольняє нас, або навіть лише демократизація держави і широке самоврядування – кожен з нас зобов'язаний почати дискусію і намагатися за всяку ціну розбити автономіста і позбавити його можливості впливати на молодь.

Старше громадянство намагалося тих москвинів, з якими доводилося йому частіше зустрічатися, своєю крайньою «поміркованістю» зробити прихильними до українців і трактувало це як «пропаганду української справи». Братчики ж уважали, що такі «прихильники» в рішучу хвилину нас однаково не підтримають, але натомість така пропаганда ослаблює спротив і дезорієнтує українців та затемнює справу. Тому ми маємо загострювати українсько-московські взаємини, сіяти ворожнечу, а при-

тягати до участі в боротьбі тільки українців. У зв'язку з таким наставленням стояло ширення серед українців гасла «Україна – для українців». Нині серед замотиленої⁷ московськими агентами і вихованцями Москви української еміграції є досить людей, які так, як і старі москвофіли тих часів бояться гасла «Україна – для українців», бояться слова «націоналізм» і заявляють, що вони «державники». Вони всупереч усім «лекціям історії» не розуміють, що державу, якої територію загарбали чужинці, можна збудувати лише зброєю, що така будова вимагає жертв, вимагає, щоб її «будівничі» хотіли навіть ціною життя її відновити і що серед чужинців-колонізаторів неможливо знайти навіть одної десятитисячної відсотка готових боротися за неї, за її визволення до загибуні. Лише поневолена нація, якій загрожує «вимирання», усвідомивши собі це, буде боротися завзято, до кінця, до остаточної перемоги, але вона має цілковите моральне право відібрати собі те, що їй по праву належить, отже, свою землю і має право бути на ній єдиним і цілковитим господарем. Ніхто з братчиків не уявляв собі можливості розвитку своєї нації інакше, як у цілковито суверенній самостійній українській державі – отже, всі були «державниками». Природно, що уступ⁸ про «державництво» не належить до ремінісценцій у стислому значенні, лише викликаний сучасними явищами, і Казка про це не говорив тоді, лише це було самозрозумілим для того, хто визнавав згадані «10 заповідей». Щодо суспільного ладу в тій державі, то, як казав Казка, ми свідомі того, що неможливо встановити такий лад, який всіх задовольняв би, бо неможливо людей, що живуть в різних умовах, різних своїми поглядами, відмінних інтересами поєднати в одну гармонійну цілість. Але, організуючи державу, ми будемо обстоювати такий устрій, який би задовольняв більшість українського народу, отже, селянство, яке ту більшість творить. Жодного вимріяного ладу ми не збираємося накидати силою, лише можемо пропонувати, але рішати буде сам народ. Мріяли ж братчики також про відродження і мобілізацію козацтва і уважали, що коли б знайшовся серед українців «Наполеон»⁹ – міг би він зватися й гетьманом, але монархія уважалася устроєм, який не відповідав українському народові. Самозрозуміло, братчики стояли за створення модерної козацької армії, без якої не могло бути й мови ані про відновлення державності, ані про її удержання.

Розмова з Казкою тривала кілька годин, бо я дуже часто переривав її питаннями, які змушували його докладніше з'ясувати погляди братчиків. З неї я зрозумів, що хоча Б. С. не має ані програму, ані статуту, але за те має щось важнішого – однаковість світогляду і однозгідність у всіх засадничих питаннях. Від нього ж я довідався, що братчики не вважають доцільним поширювання своєї організації шляхом вербування до неї людей, не цілком певних, а також з не цілком тотожними поглядами, але що натомість братчики можуть вступати до найріжнomanітніших організацій з метою ширення в них у можливих там формах самостійницьких ідей і що «Юнацькі Спілки»¹⁰ закладало у нас Б. С. і воно ж керувало ними, забезпечуючи в керуючому органі (Раді) більшість своїм членам. Ради таких «Юнацьких Спілок» склалися з 3, найбільше – з 5 членів.

З'ясувавши основи, що мені потрібно було знати, і давши ряд відповідей на мої питання, запитав мене Аркадій Казка, чи я хочу ще те все передумати, обміркувати і аж тоді буду складати присягу чи складу її зараз. Я бачив, що все почуте відповідає цілковито моїм поглядам і бажанням, а тому сказав, що не бачу жодної причини, чому б я не мав скласти присягу зараз же.

Тоді Казка пішов зі мною на бульвар, який простягався від Валу, побіч Спаського Собору¹¹, аж до чернігівської реальної школи. Там ми сіли на лавочці, він вирвав із записника і дав мені аркушиків два паперу, дав олівця і продиктував «Декалога» і текста окремої присяги. Продиктувавши, він сказав мені, що по складанню її я мушу того ж вечора дуже й дуже добре вивчити її напам'ять і після того знищити написаний мною текст, а потім кожного місяця повторювати, щоб не забути ані одного слова.

Після того ми пішли до Спаського Собору, у якому були зложені мощі св. Феодосія Чернігівського¹², до яких стало вчашали і прочани, і чернігівці, а Собор був відчинений протягом цілого дня. Ми зайшли туди і там я, коло тих мощей повторив «Декалога», присягаючися його додержуватися, а потім склав окрему присягу, по-

вторюючи за Казкою її слова, яких я, звичайно, сам не міг добре відразу згадати.

Текста тих «десяти заповідей» тут не наводжу, він є загальновідомим, його було видруковано в 1917 році В[идавницт]вом «Вернигора»¹³ в т. зв. «Катехизмі українця»¹⁴, його вмістив В. Отамановський до написаного ним оповідання для юнацтва під назвою «Син України»¹⁵ і цей же текст подав я в своїй «Історії українського народу», виданій в 1954 році¹⁶. Отже, тому лише вивчений пізніше добре напам'ять текст окремої присяги, який я й досі пам'ятаю, подаю тут з пам'яті. Ось цей текст:

«Великий Боже – Творче всесвіту! З вільної волі, Тобою даної, складаю Тобі урочисту присягу: все своє життя присвятити справі визволення українського народу, сином (донькою) якого я з Твоєї волі є.

З Твоєї святої волі я завдячую існуванню тим предкам, які не шкодували життя свого і своїх дітей для добра свого народу і з Твоєї волі на мені лежить обов'язок споконувати частину гріха тих, котрі спричинилися до нашого поневолення.

Милостивий Боже, Ти знаєш, що чужинці тепер панують над нами, отже, благаю Тебе – якщо примушуватимуть мене обставини вимовляти слова присяги, не згідної з цією моєю присягою, примушуватимуть не для особистої користі – тільки, щоб повсякчас виконувати цю мою присягу й передати її дітям, не вважати того гріхом, бо інакші слова вимовлятимуть тільки уста уярмленого, а не серце щире і душа вільна.

Коли б же, Боже, по слабості людській неспівомо чимось порушив цю присягу – благаю Тебе карати за це мене, а не нащадків.

Прийми, Великий Боже, цю щирі присягу душі моєї і дай силу нелукаво її виконувати до кінця днів моїх. Амінь».

По складанню присяги ми вийшли з Собору. Звідти я з Аркадієм Казкою пішов на Вал. Був чудовий вечір, який так пасував піднесеному настрою, який охопив мене. Сонце обсіпало золотом дерева, а праворуч від широкої алеї на певній відстані одна від одної (здається, понад 30 метрів) здовж краю Валу вирисовувалися силуетки¹⁷ темних, злегка припорошених золотом сонця стародавніх гармат, а їхні жерла були скеровані на шлях, яким з півдня і південного заходу, з боку Десни, за сивої давнини, коли ще й гармат не було, загрожували місту кочові орди.

Позаду блищало золото хрестів Спаського Собору, а далі, як уже Вал загнувся півколом на схід, з лівого боку широкої стежки, трохи нижче рівня Валу, показалися уставлені перед старовинним будинком три гармати, а за ними будинок, якого всупереч усім твердженням сучасних підсовецьких знавців старовинної архітектури, які кажуть, що це є будинок чернігівського полковника Якова Лизогуба¹⁸, збудований в 90-их роках XVII століття, нарід віддавна звав «домом гетьмана Мазепи»¹⁹. Народна легенда²⁰, пов'язана з цим домом, говорить, що цей дім є багатоповерховим, лише «ввійшов у землю» і тільки раз на рік, у великодню ніч, піднімається вгору, і тоді з нього, саме перед тим, як починають співати «Христос Воскрес», виходить гетьман Мазепа в шитому золотом жупані в супроводі пишно вдягнутих полковників, за ними посувається відділ сердюків²¹ і вони, всі разом прямують до Собору на службу Богу. Коли ж доходять до Соборної площі, з-під землі показується з чортячими рогами цар Петро в оточенні чортів і відьом, а з-під землі виривається полум'я, яке перегороджує шлях до Собору. Тому гетьман не може встигнути перед співом дістатися до Собору і мусить вертатися до заклятого дому, який знова западається в землю до слідуєчого Великодня.

Цей дім стоїть на південно-східному краю колишнього дитинця княжих часів...

Ми, йдучи, рідко перекидалися словами, бо, певно, під впливом присяги, особливо владно притягають нашу увагу живі свідки славного минулого рідного міста, якого доля й недоля були тісно зв'язані з історією цілої України. Такий настрої посилювали чудовий, урочисто-тихий вечір та широка панорама Десни-красуні, за якою простерлися в ніжній імлі луки її лівого берега... Звичайно, легенду ми знали обидва і обидва хилили голови перед великим борцем за самостійність України.

1. Елланський Василь Михайлович (Василь Еллан-Блакитний) (1894–1925) народився у с. Козел (тепер смт Михайло-Коцюбинське) Чернігівського повіту в родині священика. Український поет, журналіст, у 1917 р. – один з лідерів українських есерів. Ю. Лавріненко зараховував його до представників «Розстріляного

відродження», підкресливши, що «після Миколи Скрипника» він є «найвидатніший ідейний представник українського комунізму та українського шляху до соціалізму». Один з засновників Української комуністичної партії (боротьбистів), потім – один з керівників Радянської України, від уряду якої брав участь у конституційній боротьбі 1920–1923 рр. Виступав проти реставрації старої Російської імперії в новій формі РСФСР і за союз рівноправних з Росією та незалежних від неї радянських республік. За це М. Скрипник назвав його «фундатором СРСР». Див. докладніше: Бойко В. Злам Еллана-Блакитного // Сіверянський літопис. – 1996. – № 6. – С. 48–56.

2. Казка Аркадій Васильович (1890–1929) – український поет, педагог, уродженець містечка Седнів під Черніговом, активний учасник українського руху в 1917 р. на рідній Чернігівщині і один з тих представників «Розстріляного відродження», які стали першими жертвами сталінського режиму: був заарештований у справі СВУ й покінчив життя самогубством у тюремній камері. У 2010 р. на його батьківщині у смт Седневі встановлено пам'ятник. Див. докладніше: Шугай О. Крапля сонця у морі блакиту; Казка А. Вибрані твори. – К., 2010. – 664 с.

3. Братство Самостійників – нелегальна, добре законспірована молодіжна організація, про мету й діяльність якої найбільше інформації подає якраз Р. Бжеський. Її нечисленність, відсутність програмових документів, діловодства сприяли тому, що вона не потрапила в поле зору ні царської таємної поліції, ні радянських чекістів. На допиті в ОДПУ А. Казка говорив про «гурток української молоді, що ставила собі за мету вивчення літератури і культури рідного народу», а згодом переріс в «Українську юнацьку спілку, з установкою на політичну боротьбу за Українську національну республіку». Див. докладніше: Шкварчук В. Винуватий, бо українець: За матеріалами слідчої справи № 4748 Одеського окружного відділу ДПУ та справи 3208 Державного архіву Чернігівської області // Сіверщина. – 2004. – 16 січня. – С. 9–10.

4. Централь – керівний, центральний орган організації.

5. Десять заповідей (Декалог) – йдеться про засадничі принципи українського самостійницького (націоналістичного) руху, вперше сформульовані М. Міхновським у маніфесті «Самостійна Україна» (1900 р.).

6. Стосувати – тут: застосовувати, дотримуватися.

7. Замотилучена – згідно зі Словарем української мови Б. Грінченка, у буквальному значенні дієслово «замотилучити» означає заразити вулик вощиною мілью, в переносному значенні похідний прикметник, ймовірно, вказує на зараженість громадянства ворожими ідеями, проникнення імперської ідеології в суспільну думку.

8. Уступ – абзац, уривок, частина тексту.

9. Наполеон I Бонапарт (1769–1821) – французький політичний і державний діяч, полководець, у 1804–1814 рр. і березні – червні 1815 р. – імператор Франції. Р. Бжеський взяв це широковідоме ім'я у лапки, очевидно, маючи на увазі, що Україна потребувала харизматичного лідера для здобуття незалежності.

10. Юнацька Спілка – як і щодо Братства самостійників у Чернігові, спогади Р. Бжеського маємо чи не за єдине джерело, яке засвідчує документально її існування. Інформаційне бюро Чернігівських Українських товариств з кінця березня 1917 р. провадило запис бажаючих до «Просвіти», Товариства українських поступовців, «Юнацької спілки» // Черниговская земская газета (далі – ЧЗГ). – 1917. – 31 марта – 4 апреля. – С. 2.

11. Спаський собор – один з найдавніших (літописна згадка про хід будівництва датується 1036 р.) храмів Київської Русі, закладений князем Мстиславом Хоробрим у центрі чернігівського Дитинця.

12. Моці св. Феодосія Чернігівського – архімандрит Єлецький і архієпископ Чернігівський у 1688–1696 рр., помер у 1696 р., похований в склепі під Борисоглібським собором. «Його моці виявилися нетлінними». У 1896 р. канонізований Церковним Синодом Російської імперії. Ушанування св. мощей проходило у Спаському соборі з 5 до 10 вересня 1896 р. Церемонія зібрала близько 150 тисяч прочан. Див. докладніше: Леп'явко С. Чернігів: історія міста. – К., 2012. – С. 266–267; Тарасенко А.Ф. Святитель Феодосий, архиепископ Черниговский. – Дубно, 2005. – 168 с.: илл.

13. Видавництво «Вернигора» – українське видавниче товариство, що друкувало самостійницьку літературу, діяло у Києві (1916–1921 рр.) та Відні (1918–1923 рр.)

14. «Катехизм українця» – йдеться про видання «Десять заповідей» (Катехізис українця) М. Міхновського, що побачило світ у 1917 р. у «Вернигорі». Див. примітки 5 та 15 до даного тексту.

15. Отамановський Валентин Дмитрович (1893–1964) – український історик, бібліограф, краєзнавець, громадський і політичний діяч. Активний діяч руху самостійників, член Центральної Ради, учасник бою під Крутами. У серпні 1929 р. заарештований у справі «СВУ». Після звільнення – повернувся до наукової роботи, захистив кандидатську й докторську дисертації. Помер у Харкові. Його художній твір «Син України» був уперше виданий, згідно з Р. Бжеським, у 1917 р., але упорядники користувалися другим виданням. Повна назва книги: Син України (Історична повість у 3 част. з іл. та мапою) / Сюжет, опрацювання та ред. Вал. Злотополюця [псевдонім В. Отамановського. – Упорядники]; Компонували І. Федів та Вал. Злотополюць. – К.; Кам'янець; Відень: Вернигора, 1919. – 223 с. «Катехизм українця» вміщено у розлогії (с. 1–20) передмові, підписаній «В[идавницт]во «Український націоналіст», с. 5.

16. Див.: Млиновецький Р. (Бжеський Р.) Історія українського народу (Нариси політичної історії). – Мюнхен: Українське наукове видавництво, 1953. – С. 408–409.

17. Сильветки – силуети.

18. Будинок чернігівського полковника Якова Лизогуба – версія щодо приналежності спорудженого у 90-х рр. XVII ст. будинку полкової канцелярії чернігівському полковнику Я. Лизогубу (?–1698) не заперечується сучасними істориками.

19. «Дім гетьмана Мазепи» – про наявність такої назви свідчить «План города Чернигова, составлен в 1908 г. В память 1000-летия г. Чернигова». Під № 72 зазначено: «Архив губернского правления, бывший дом Мазепы» // Раритети Державного архіву Чернігівської області: Фотоальбом / Відп. ред. Р. Б. Воробей. – Чернігів, 2013. – С. 72–73.

20. Народня легенда – схоже, що переказана Р. Бжеським легенда сьогодні невідома. У книзі О. Терещенко з будинком Лизогуба – Мазепи, пов'язується тільки легенда про привид проклятої матір'ю Мотрі «Кочубеївни». Привид з'являється 28 серпня на Успіння Богородиці. Див. докладніше: Терещенко О. Прогулянки з привидами: містичні легенди Чернігівщини. – Чернігів, 2012. – С. 18–19.

21. Сердюки – тут, очевидно, особиста охорона (гвардія) гетьмана І. Мазепи.

Публикация представляет собой фрагмент еще не опубликованных мемуаров уроженца Чернигова Романа Бжесского. В нем рассказывается о малоизвестном Братстве Самостийников (борцов за независимость Украины). Свое вступление в братство юноша подтвердил клятвой в Спасском соборе Чернигова. Вступительное слово принадлежит дочери Р. Бжесского Маргарите Андраде-Бжесской.

Ключевые слова: Братство Самостийников (борцов за независимость Украины), молодежная тайная организация, Роман Бжесский, исторический центр Чернигова, «Десять заповедей».

The proposed fragment is the piece of the not published Roman Bzheskyi's memoirs and reproduces the circumstances of his introduction to «The Brotherhood of Independents», when young man pronounced his vows in the oldest cathedral in Chernigov. The introduction was written by Roman Bzheskyi's daughter Msr. Margaryta Andrade-Bzhes'ka.

Key words: «The Brotherhood of Independents», secret youth organization, struggle for Independence of Ukraine, Roman Bzheskyi, historic centre of Chernihiv, «The Decalogue».

Across for two years we will celebrate 120 years since the birth of the native of Chernigov, a fighter for the independence of Ukraine during the national democratic revolution of 1917–1921, an active leader of the national movement in the interwar and postwar days, writer, historian, journalist, artist Roman Bzheskyi (1897–1982). The last years of his life he

lived in the USA, where he is buried. We can not say that this outstanding personality completely dropped out of sight of researchers. We have the several fundamental papers about him. Interest for life and historical legacy Roman Bzheskyi is not reduced.

Now we are publishing the piece of the not yet published his memoirs "The colorful story of a normal life...: novel in three parts» and consider it appropriate to give the floor to his elder daughter Margaryta Andrade-Bzhes'ka, who lives in the city El Salvador (Bahia, Brazil). She is very concerned about the fate of the intellectual heritage of his father. In 2014 Margarita Bzhes'ka had visit Chernihiv, Kyiv and Ternopil, where was the presentation of her father's book «Essays on the History of the Ukrainian liberation movement 1917–1918». The next story titled «From Chernigov in the world – my father» was sent to Chernigov in early 2015.

According to Mrs. Marharyta, her grandmother was related with the family of Mykola Gogol. Her grandfather, Stephen, came from the Polish city, Nyeshava, which lies in central Poland. At that time, educated people in the Ukrainian territory, which belonged to the Russian Empire, mainly used the Moscow's language. On the other hand the peasants and servants used Ukrainian language. From his youth Dad decided to take all the time exclusively Ukrainian language – at home and outside.

The idea of Ukraine's independence captivated the heart of Roman Bzheskyi from youth. The most influential for his life was the fact of the belonging to a secret association «Bratstvo Samostiynykiv» («The Brotherhood of Independents»). Brothers fought uncompromising struggle for the independence of Ukraine. About the existence of the group Roman learned while studying in high classes of gymnasium. After familiarity the members of the brotherhood had invited Roman for the meeting of the section. The principle of the secret circle had based on the fact, that everyone was familiar with the many people, but must had to preserve secrecy about members of student group. Brothers never knew the names of the other brothers, except own circle and those that took liaison. Brotherhood established its groups (except Chernihiv) in Kyiv and other cities of Ukraine. Vasyl Ellanskyi (Ellan-Blakytnyi) invited Roman Bzheskyi to the circle of the Brotherhood. After taking the oath of brotherhood, Roman has performed the various tasks (most – secret), because he was involved in various actions and events. At its climax, they eventually led to the independence of Ukraine.

After this Mrs. Marharyta stored about personal moments with the life of her father: his character, his marriage, relationships in the family, the war years, moving to Detroit... Living in America, he wanted to leave the description of all that he knew, saw and experienced.

The proposed readers fragment refers to the circumstances of the introduction of Roman Bzheskyi to «The Brotherhood of Independents», when boy pronounced his vows in the oldest cathedral in Chernigov. This is – an excerpt from Section XVI memories «Introduction to Arkadii Kazka. Oath. The first meeting of IB [«The Independent Brotherhood»], in which I participated. New friends».

B. Ellanskyi introduced me to A. Kazka. On behalf of the Brotherhood of Independence, he informed me, what I could know about the organization. From him I learned, that in the Chernigov is the branch of the organization only, that such branches are in many cities of Ukraine, and the center is located in Kyiv. It was the secret organization. The distinguished Ukrainian leaders can do not know about the existence of the BI. The organization had not had the program, the statute, but it recognized «Ten Commandments (Decalogue)», which outlined the main tasks. The goal of the BI had was to fight of the all acceptable and unacceptable, both legal and illegal means for the restore independent and sovereign Ukrainian state. The main obstacle to the restoration of the statehood was Moscow's empire. Therefore, one of the objectives of the organization was to use every opportunity that led to its weakening or destruction of this empire. The brothers believed that so-called «well-known Ukrainian figures» in the struggle for statehood will be the heavy pack on our way only. If they in the presence of the someone of us try to convince young people, that the autonomy seems quite pleased with for Ukrainian people, or even just wide democratization of state and government enough – each of us must start the discussion and to try to break autonomists and prevent from his influence for the youth. The slogan «Ukraine – for Ukrainian» stood dissemination among Ukrainian in connection with this. None of the brothers imagined the possibilities for the development of the nation except in fully sovereign independent Ukrainian state – thus,

all were «statesmen». Organizing the state, we will defend the system, which would satisfy for the majority of the Ukrainian people, at first, the peasantry. We was not going to impose by force of the system, because will decide the people. As well as the members of Brotherhood dreamed about the revival of the Cossacks.

This conversation with A. Kazka lasted the several hours. After Arkadii asked: whether I want to think or will take the oath right now. I replied that my views are corresponding to all hearing fully, because I want to swear allegiance now. A. Kazka had given me two sheets of paper. On the one of which was written «The Decalogue» and the other – the text of the oath. He ordered me to study the text and then destroy it. After we went to the Spas Cathedral, where was the relic of St.Theodosius. Near the relics I repeated the «Decalogue», and then – the separate text of the oath (repeating the words of A. Kazka).

After taking the oath we leaved the Cathedral and have went for the Val. We walked past the buildings, which are closely connected with the history of Ukraine. In particular, we have remembered the legend about Hetman Ivan Mazepa and Petr the First: every Easter Petr (with the devilish horns) do not give the possibility for the hetman to go to Cathedral. Such sentiments strengthened the lovely solemn, quiet evening and the broad view for Desna.

